

mertje met een fauteuil, plus een oppasser kreeg. Het kan verkeren ...¹ Het tweede kamp evenwel waarin de overige leden van de *Special Party* belandden, was weer slecht: er werd meer en meer geprotesteerd tegen het zware en vernederende werk, het leeghalen van de latrines der Japanners bijvoorbeeld, en die protesten leidden tot een periode met strenge tucht en lange nachtelijke appels. Van belang was dat men genoeg te lezen had: aan de *Special Party* was een bij een Engelsman in Sjanghai in beslag genomen bibliotheek ter beschikking gesteld. Overigens was het een geestdodend bestaan: 'een leven zonder vrouwen', schreef een der Nederlandse generaals,

'zonder enige vreugde, het leven van een hond in een kennel, zelfs nog erger: dat van een plant in een pot. Een leven zonder eigen wil. Men heeft uit te voeren wat bevolen wordt . . . Een mannensamenleving. Afzichtelijke mannen, waarnaar men moet kijken, wanneer we buiten de barak baden. Hoe is het mogelijk dat vrouwen naakte mannen liefhebben en in hun armen liggen!²

In oktober '44, toen Nimitz zich op de Marianen had genesteld en MacArthur in de Philippijnen was doorgedrongen, gingen de Japanners rekening houden met een Geallieerde landing op Formosa: zij besloten een deel van de *Special Party* via Japan en Korea naar Mandsjoerije, de overigen naar Japan over te brengen. Dat gebeurde in drie groepen: de groep van de achttien (zij werd met een vliegtuig naar Japan vervoerd), de groep van de ouderen onder de overige leden van de *Special Party* die in oktober '44 naar Mandsjoerije werd gestuurd, en de wat kleinere groep van de jongeren die in januari en februari '45 naar Japan werd overgebracht.

In Mandsjoerije waren de daarheen gebrachte Nederlandse krijgsgevangenen eerst samen in een kamp, ca. 300 km benoorden Moekden: een oude kazerne van Russische spoorwegtroepen. Vandaar werd de groep van de achttien nog ca. 200 km verder gevoerd naar Sian (zie kaart I op de pag.'s 4-5). Voor zijn vertrek brachten de hoge officieren van de Koninklijke Marine en van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger in groepen van vier van Starckenborgh een afscheidsbezoek in zijn, aldus Vromans, 'troosteloos leeg en kaal vertrek, zonder uitzicht, met één stoel en een ijzeren ledikant, meer niet.'³ Van Starckenborgh 'zat', schreef Scholten,

¹ Ter Poorten, aangehaald in A. Dubois: *De muren spreken* (1946), p. 284. ² Aangehaald in P. Scholten: *Op reis met de 'Special Party'*, p. 174. ³ A. G. Vromans: 'Enige aantekeningen over jhr. van Starckenborgh', p. 20.